

עופרה סרי

רומיה – דיוקן תימני

אתה מוצא שלושה שמות שנקרו לו לאדם: אחד – מה שקוראים לו אביו ואמו, אחד – מה שקוראים לו בני אדם, ואחד – מה שקונה לו לעצמו. טוב מכך מה שקונה הוא לעצמו (מדרש תנומא, פרשタ ויקהיל, א).

לכל איש ואישה יש שם.¹

יש מי שיחיה עם שמו בשלום, יש מי שיקצר את שמו או שיכונה בשם נוסף, יש מי שבמרוצת השנים יחליף את שמו. יש גם מי שהזקנים ממנו ישנו לו את שמו מבלי לשאול לדעתו, ויהיה גם מי ששמו ייגזר מתדמיתו. ברחבי העולם בחירת השםليلד מושפעת ונובעת מערבי התרבות, האמונה, הדת, המסורת והמעגלים המשפחתיים והחברתיים. בכפרי תימן וגם בחלק מהערים הגדלות במדינה, נהגו יהודים תימן להעניק לרוב הבנות שנולדו שמות מעולם הטבע, הבריאה, הצומח והרגש; בעוד שלרוב המוחלט של הבנים ניתנו שמות של דמויות מהתנ"ך כמו: שלושת האבות, הנביאים, המלכים ועוד. שמות הנשים אומצו באופן מובהק מההרחב הקוסמי. כך זכו בנות לשמות כמו: שמס (=שמש), נור (=אש), קמר (=ירח), נצ'רה (=אורה), חמאמה (=יונה) ועוד.

שם פופולרי במיוחד היה רומיה. במחוזות שונים בתימן נחלק פירוש השם לשניים: (1) הניצן הראשון של צמיחת התירס. יש מי שיטענו כי מדובר בקוטנית דוריה, קוטנית אשר נזקקו לה היהודים ברוב תבשיליהם; (2) הפריחה של הריחאן האדמדם (=חומחומי) המשמש לבושם אשר יועד

¹ על משקל שירה של זלדה: "לכל איש יש שם".

להשbat הרוח בהבדלת מוצאי השbat, באירועים משמעותיים וגם בזמןי אבלות.² השם רומייה העיד על החשיבות של שני הצמחים הנ"ל בעניין היהודי תימן, כי רומייה היה הן המזון הנפשי והן המזון הרוחני.

ספרי תיעוד מעלים כי מרבית הנשים אשר נשאו את השם רומייה היו נשים מובילות ומשמעותיות בקהילתן.³ עם נשים אלה נמנות, בין היתר, רומייה יצחק הלוי אימו של הרב מררי יצחק הלוי שכיהן כרב הראשי של היהודי תימן במהלך התשעשרה, רומייה עמראנி מייסדת "ענית" – ארגון חסד לנשים יוצאת תימן במהלך העשורים, הרבנית רומייה בסיס – אשת הרב הגאון עזירה בסיס צ"ל, רבה של ראש העין.

מעמדו של השם רומייה קיבל תפנויות לא צפויות עם עליית היהודי תימן לארץ ישראל בשנת 1881 (מעט לפני העלייה הראשונה). קבוצת עלות זו התיאשנה במושבות יהודה והשרון, בתל-אביב ובכפר השילוח בירושלים. את פרנסתם מצאו העולים התימנים ברוכולות ובענף הבנייה. גם הנשים נרתמו לכלכלה ביתן, וכך מצאו עצמן מעוות מונשות ירושלים התימניות, עוסקות בעיקר בפלחה ובנקיון בתים. בקרוב נשים אלה נפוץ השם רומייה, ומכאן, הפק השם רומייה לכינוי לאישה מוצאת תימני, וכך נקראה כל אישה תימנית, ללא קשר לשם הולדתה. חמור מכך, השם רומייה שהייתה סמל לשפע ולחוכמה בתימן, נושא הארץ החדש של כינויים ודימויים לא מחמיאים, אשר הונצחו בקרוב חי הימאים בספרות ובשירה הארץ-ישראלים.

הסופר וחוקר היישוב היהודי העתיק בירושלים, יעקב יהושע, כותב על אנשי היישוב היישן בירושלים, שבתחילת הטילו ספק בהדותם של התימנים חרף מראם החיצוני אשר כלל פאות וציצית, אולם ניאוטו להעתק את הנשים התימניות בינויו ביתם. חריצותן ומסירותן של הנשים התימניות בעבודת משק הבית הפכה אותן למלוכות בקרוב ונשות היישוב היישן, והן כונו על ידן בلغג "רומיות". כינוי זה העיד יותר מכל על ההתנסאות והבוז שרחשו המעסיקות, אשר מצד אחד הערכו את עבודתן של בנות תימן; אך

2 נשות אחיעזר – ריאון שנערך על ידי עופרה נגר בשנת 1996 במסגרת תיעוד אנתropologi לקרהת 50 שנה להקמת מושב אחיעזר.

3 גמליאל, חזרי תימן, עמ' 377-378; שרון, עת לעת, עמ' 23-25.

מהצד השני בחרו שלא לפנות אליהן בשמן הפרטى אלא להתייחס אליהן כקבוצה שכל ייודה הוא ניקיון בתיהן וחצורתיהן.⁴ את השם רומיה נפגש גם בספרו של לוין קיפניס: "רומיה המטפלת הקטנה", ובו מתוארת ילדה תימניתה, עליה חדשה, מלוככת ומזות רעב, שאביה משכיר אותה לעובדה בביותם של אנשים ותיקים בארץ ישראל. מעסיקיה משנים את שמה לשם עברי, מורייה, רוחצים אותה היטב, מנקים ומסרקים אותה, כל זאת בתקופה "לעתות ממנה בן אדם".⁵ בספרה "על הגובה" כותבת הסופרת דבורה עומר על רומיה העולה החדש מהמין, אשר מגשימה את חלומה להיות דילית באילע ולהגי לגביהם הישראלים, תרתי משמע. לשם כך, שונה שמה של רומיה התימנית לשם הישראלי רמה. עם שינוי שמה, פוצחת רמה בקרירות דילות לצד סיפור אהבה פטריוטי עם טיס החבורה הצביר – עמוס.⁶ בתקציר הספר נכתב בין השאר כי הספר מבקש להתגבר על דעות קדומות בחברה הישראלית, אך אין ספק כי שמו של הספר לצד שינוי שמה של רמה, מעוררים תהושה של התנסאות עדתית. בנגד לתדמית העולבה של רומיה בספרו של קיפניס, תופיע רומיה בשנת 1950 בנווף אחר המתאר את יופייה, בשירו של דן אלמגור הנ Kraa "יואל ורומיה":

רומיה שלי נערה חיננית,
פשוטה בלי "חוכמות" ו"פטנטים".
רומיה לובשת שמלה תימנית,
בלי "לייבסטיק" ובלי "פרמננטים" ...
אך כל בני הכפר בה טובלים חלום,
כי יש לה עינויים – חمم.⁷

4. יהושע, ילדות בירושלים, עמ' 46–49.

5. קיפניס, רומיה המטפלת.

6. עומר, על הגובה.

7. אלמגור, שושנת תימן, עמ' 130.

השיר מתאר את אהבתו של יואל לרומיה היפה, החפה מכל מיני קישוטים, ואך בזכות יופיה הטבעי, שוברת לבבות היא. שמו של השיר נגזר ממש המחזאה "רומיאו וויליה" של שיקספיר, בהיפוך שמות ושייכות: רומיה על משקל רומיאו ויואל קיבל את שמה של يولיה. בחירת השמות נגזרת מייצוג שמה של רומיה ככינוי תימני. בניגוד אליה, השם יואל לא היה נפוץ בקרב היהודי תימן אך נבחר משומש שהותאם לנוטטיב השיר.

השם רומיה המשיך להיות נתוע עמוק במסורת התימנית. בשנת 1998 הסופרת שמחה סיאני הוציאה לאור את הספר "רומיה ומרבד הקסמים", אשר מספר כי לסבה של רומיה יש מרבד קסמים שמרחף בשמיים ומעלה את יושביו לארץ ישראל.⁸ בספרה השני של סיאני, "רומיה עולה לארץ ישראל", מלאו לרומיה שתים-עשרה שנים, גיל הראווי לנישואין בהתאם למנהגי הקהילה היהודית בתימן. היא נישأت ליואל רועה הצאן ומכר של משפחתה, והם מקבלים מתנה מיוחדת – את מרבד הקסמים שיעלה ארצה לארץ ישראל. הסיפור מתאר בתקופה של טרם העלייה ארצה במצוע "על כנפי נשרים", והוא ממחיש באמצעות סיפורים את ה遐סופים והאהבה של היהודים לארץ ישראל.⁹

בספריה, שנכתבו בישראל, שנים רבות לאחר עליית היהודי תימן, משתמש הסופרת בדיומיים אשר השתרשו על ידי מעצביו זהות ותרבותם בארץ ישראל. כך, מרבד הקסמים לקוח מאגדות המזרחה הפרסי, והוא אינו מוכך בקרב התימנים כסימבול משמעותי. מבצע "על כנפי נשרים" משנת 1949 יכונה בפי גורמים ממשתתים "על מרבד קסמים", בניגוד לאמונותם של עולי תימן אודות נבואה המبشرת על עלייתם ומכורת בשם "על כנפי נשרים".¹⁰ גם אהבתם של רומיה ויואל בספר (בחירת שמותיהם הושפעה, ככל הנראה, משירו של אלמגור משנת 1950), שונה בתכליתה ממנהגי הקרבה האישית השמרנית בין המינים, אשר הייתה מקובלת בקרב העדה התימנית באותה תקופה.

8 סיאני, רומיה ומרבד.

9 סיאני, רומיה עולה.

10 לויין, על כנפי, עמ' 43–44.

תדמיתה של רומה משתנה לחוב כפי שבא לידי ביטוי בעבודתו של הצייר-רישם הירושלמי, אליהו שורץ (1929–2013), הצייר הירושלמי, ליד גורמניה ובוגר בית הספר בצלאל, אשר תיעד בעוזרת ציור אקורלי ודיוקנאות ירושלמיים של אנשים הנושאים איתם סיפור חיים של אמונה, עשייה וקדוש. לבקשת משפחת הופמן, צייר שורץ את דיוקנה של רומה (חומרתו של מזמין הצייר). הוא בחר לרשום אותה מזמין אמוןתו כי רומה היא חלק מתפילה, תפילה שיש בה יופי פנימי, עצמה והרבה מחשבה. הוא רואה בדיוקנה חלק בלתי נפרד מהסיפור של העם היהודי כולם. ברישום על הניר נראה צדדיות החלקית של רומה, על ראה מטפח ויהיא מהייכת קמעא, פניה חרושות קמלים ועיניה חכומות ובטוחות.

דיוקן רומה, אליהו שורץ,
מתוך מגזין הדסהanganli, מאי 2010

בעשור האחרון זוכה רומה לתהילה אמנותית על ידי הציירת אורית אקטע, ילידת 1970, בת למשפחה יווצאת תימן, ציירת שמתהקה אחרי שורשיה באמצעות הציור. היא תיעדה את סבתה, רומה, באמצעות מכחול ורוח. בעבודתה, עושה אקטע תיקון אסתטי והיסטורי לאישה התימנית.

ביד עדינה וברוחת היא מנציחה פנימי עשיר וווצר, שאינו מדויקא חברתי. היא מעניקה לה את שמה בחזרה, אותו השם שנייתן לה על ידי הוריה והוטמע בזכות פועלה ומשמעותה לביתה וקהילתה. הציירת יוצרת את "רומה" מזוויות אחרות ושותות, ומניחת כתר על ראה של רומה בארץ העברית. בימים אלה יוצרת אקטע סדרת ציורים בשם "רומיות", שעניינה מהאה נגד שלילת הזהות של הנשים התימניות שכונו בשם הכלל רומה.

ובציור "לשوت החינה", מופיעות שתי דמויות, רומיה ומרים, סבותיה של אקטע, כשהן עוסקות בהכנה ובערבוב החינה (=צמח הכוֹפֵר) המסורתית בטקס המקדים לטקס הנישואין. רומיה לבושה בגדי תכלת שמימיים אשר על פי הקבלה נחשב לצבע הבינה והחוכמה.¹¹ בציור, שתי הנשים מטפחות וניכר כי הן יודעות את מלאכתן. בגדיهن ארוכים, והן עוטות מטלחות בראשן, זר הפרחים העגול שעל השולחן מופשט קמעא, והוא מתפזר בחלל הסגולג המלכוטי. למרות הצבעים הקרים אשר שליטים ביצירה, מצליחות הנשים לבנות ולהעניק לצופה תחושה של מגע חם, של געוגעים לאמת ולמקורות שמייחדות כל תרבות באשר היא. בימים אלו שוקדת אורית אקטע על סדרת ציורים שתיקרא "רומיות", אשר תנציח את יכולותיה ובישרונותיה של האישה התייננית כמי שנושאת בגאון את עברה ושםה, והיא חלק בלתי נפרד מהנרטיב היהודי הלאומי.

לשوت החינה – אורית אקטע, שמן על עץ 37x34
(באדיבות הציגית)

11. לוי, קול הצבעים, עמ' 287.

סיכום

רומיה כדמות תימנית מייצגת, עוברת ניכוס של שמה ורוחה על ידי קבוצות אוניברסליות שונות, אשר ניצלו את מקומה המוחלש כאישה תימנית, לא משכילה, ולעתים אינה דוברת את השפה המקומית. היא חותמה את הדיכוי הגברי הרחב, את הניכור הנשי התעסוקתי, ואת חינוכה חדש על ידי קניינים רוחניים. ישנן חברות רבות שבهن דיכוי נשים, ובעיקר נשים מזרחיות, התקיימן בסביבות פטריארכליות, דתיות ומעמדיות.

ኒር כ רומיה מסמלת את האישה שניטל ממנה שמה, שאותו קיבלה מהורהה, והיא אינה מזוכרת בשמה המקורי באף נרטיב ציוני ואינה חלק מהההרות החלוצית והתרבותית בארץ. האמתה האומנותית אשר מאפיינת את הציירות אוריית אקטע מביאה לצקת את המקור מחדש. כשהיא חפה מדעות קדומות, מוסכמות חברותיות או פטראוניות, היא משחזרת את ההיסטוריה המקורית של רומיה ומעניקה לצופה הצעה לרומיה האמיתית.

ביבליוגרפיה

אלמגור, שושנת תימן – בני תימן בזמן העברי, תל-אביב 2008	דן אלמגור, שושנת תימן – בני תימן בזמן העברי, תל-אביב 2008
גמליאל, חדרי תימן – נסים בנימין גמליאל, חדרי תימן: סיפורים ואגדות, תל-אביב 1978	גמליאל, חדרי תימן – נסים בנימין גמליאל, חדרי תימן: סיפורים ואגדות, תל-אביב 1978
ירושע, יולדות בירושלים – יעקב יהושע, יולדות בירושלים הישנה, ירושלים 1965	ירושע, יולדות בירושלים – יעקב יהושע, יולדות בירושלים הישנה, ירושלים 1965
לוי, קול הצבאים – קיטי לוי, קול הצבאים, תל-אביב 2023	לוי, קול הצבאים – קיטי לוי, קול הצבאים, תל-אביב 2023
לויtan, על כנפי – דב לויtan, "על כנפי נשרים" – העלייה מתימן וمعدן: מבצע 'על כנפי נשרים', בתוך: חיים סעdon (עורך), ב글וי ובסתור: העליות הגדולות מארצות האסלאם 1948–1967, ירושלים 1999, עמ' 31–44	לויtan, על כנפי – דב לויtan, "על כנפי נשרים" – העלייה מתימן וمعدן: מבצע 'על כנפי נשרים', בתוך: חיים סעdon (עורך), ב글וי ובסתור: העליות הגדולות מארצות האסלאם 1948–1967, ירושלים 1999, עמ' 31–44
סיאני, רומיה ומרבד – שמחה סיאני, רומיה ומרבד הקסמים, ירושלים 1998	סיאני, רומיה ומרבד – שמחה סיאני, רומיה ומרבד הקסמים, ירושלים 1998
סיאני, רומיה עולה – ----, רומיה עולה לארץ ישראל, ירושלים 2003	סיאני, רומיה עולה – ----, רומיה עולה לארץ ישראל, ירושלים 2003

דבורה עומר, על הגובה, תל אביב 1979
לוין קיפניס, רומניה המטפלת הקטנה, תל אביב 1920
חיים שרון, עת לעט, תל אביב 2005
עומר, על הגובה
קיפניס, רומניה המטפלת
שרון, עת לעט